

לדור ולדורות

מרכז מורשת הרב נסים

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

רחוב ז'בוטינסקי 44 ירושלים

ע.ר. 7-491-002-58, טלפקס- 5637524-02

יוצא לאור בסיוע המשרד לשרותי דת

חודש אלול - תשע"ז

- בעל ה"חפץ חיים"
- המטרה של ימי התשובה
- "שנת ירושלים"

בעל ה"חפץ חיים"

נאום בכנסת במלאות 150 שנה להולדתו של ר' ישראל מאיר הכהן מראדין זצ"ל*

תמוז תשמ"ט (יולי 1989)

מאת: משה נסים

אישי היושב-ראש, חברי הכנסת הנכבדים,

עם ישראל לדורותיו קמו לו אישים דגולים, אשר האירו נתיבות והנחילו לעמנו ולאנושות תורה ומדעים, ערכי מוסר ומידות, חוקים ומשפטים. בגלריית אישים זאת נתייחד מקום לר' ישראל הכהן מראדין, זכר צדיק לברכה, שבשנה זו מלאו 150 שנה להולדתו.

ר' ישראל מאיר היה דמות רבת-אנפין, איש הלכה מובהק, גאון אמיתי, בטרם חולל תואר זה והשימוש בו נשפך כמים.

ספרו "משנה ברורה" על "שולחן ערוך - אורח חיים", עשהו לפוסק לדורות שמשנתו קב ונקי, ואין בה מן הפלפול והחידוד; ואף-על-פי-כן, בתחום ההלכה קמו לנו רבים כמותו, ואף גדולים הימנו. הוא חיבר עשרות ספרים שנפוצו והניבו פרי הילולים; ואף-על-פי-כן, היו מחברים שהפליגו הימנו. הוא שיקע עצמו בהנהגת הציבור והופיע כמנהיג מזהיר, ואף-על-פי-כן, במנהיגות היו כמוהו ואף גדולים ממנו. במה אפוא נתייחד ר' ישראל מחבריו שקדמו לו ומאלה שבאו אחריו? - בכך, שיותר משהיה גאון היה צדיק; בכך שהיה ענוותן מאין כמוהו, בכך שהנחיל לדורו ערכי מוסר ומידות נאצלים ונעלים, שהם קניין לדורות.

לא נדבר היום על למדנותו המופלגת ולא על מנהיגותו ושאר מעלותיו, שאם באנו לתארם - יכלה הזמן והמה לא יכלו. נדבר בקצירת-האומר על הצדיק הגדול ואיש המופת לדורות, האיש שכה נאה דרש וכה נאה קיים, ר' ישראל מאיר מחבר ה"חפץ חיים", "שמירת הלשון" ו"אהבת חסד".

"עשות ספרים הרבה" אמר החכם מכל אדם. ואכן, מוקפים אנו ספרים וחיבורים לאלפים ולרבבות, שחלק מהם טוב לו שלא נתפרסמו משנתפרסמו, באשר לא רק שאין בהם פרי אלא אין בהם גם פרחים.

אך גם האוצר הגדול של הספרות הרבנית המפוארת עוסק בעיקר בחידושי תורה, בהלכה, בדרש, בקבלה ובחסידות, ומעטים מאוד הספרים העוסקים במידות ובשיפור מושגיו המוסריים של האדם. ר' ישראל מאיר הבחין בכך ובחר לפנות לעולם המידות והמוסר. בעיניו, לשון הרע ורכילות הן מקור הרע ומהן נובעת ההפקרות בחיי החברה, וממנה נובעות מגרעות ותקלותיו של האדם. לכן, הוא ביקש להמציא תרופה למחלה נפוצה זו, וספרו הראשון, "חפץ חיים", נתייחד לסוגיה זו.

לשוננו של אדם - אמר "החפץ חיים" - הרי עלולה היא לסוחפו לתהום של לשון הרע, רכילות, שקר, חנופה, ליצנות, מחלוקת, כעס, גאווה, הונאת דברים והלבנת פנים. הלשון, בהשוואה לחלקי הגוף האחרים של האדם, כמוה כמנוע חשמלי הפועל במהירות הבזק, וכוחה עמה ליצור ברגע אחד חטאים אין ספור. הרי כמוה כגנב-בן-בית, שקשה להיזהר ממנו.

* ה"חפץ חיים" זצ"ל נפטר בכ"ד אלול תרצ"ג.

הנביא מיכה אומר: "שמר פתחי פיך", על כן אומר "החפץ חיים": הרי שניתן לו לאדם פתח לפיו, כשם שפתחו של בית או של גינה צריך שמירה וזהירות, שלא יהיה פתוח תמיד, כדי שלא יכנסו אורחים בלתי רצויים, ובפרט במקום שהגנבים מצויים, כך צריך פי האדם שמירה מעולה, לבל יחדרו לתוכו גורמים מזיקים. לפיכך חייב אדם להיזהר בשעה שהוא פותח את פיו לדבר דבריו, וכשיש בליבו טינה על חברו, מוטב לו שיחזיק פיו באותה שעה סגור ומסוגר, לבל יבוא לדבר סרה ולהטיל דופי בחברו.

ומוסיף "החפץ חיים": "ומתחילה צריך לידע הכללים בהלכות אלו, דלשון הרע ורכילות אסור אפילו על דבר אמת, גם שאין חילוק בין מספר לשון הרע למקבל לשון הרע, ומקבל הוא מי שמאמין בלבו לסיפור לשון הרע ורכילות ששמע".

משורר התהילים אומר: "מי האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב, נצר לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה". ובמשלי נאמר: "שמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו". אכן, נצירת הלשון היא התרופה המונעת.

מחיבור מופלא זה, שהוא "שולחן ערוך" של איסור לשון הרע ושמירת הלשון, זרחה שמשו של "החפץ חיים" עוד בהיותו אברך. ר' ישראל מסלנט אמר עליו: "הנה תפס אברך זה שורה אחת בתורה ויצר מסביבה 'שולחן ערוך' שלם! עטרה מעולפת ספירים".

אך ה"שולחן ערוך" של "החפץ חיים" לא נצטמצם בהלכות שמירת הלשון בלבד, אלא גם ב"אהבת החסד", וזהו ספרו הנוסף, שבו הוא פירט את עקרונות החסד לפי תפיסת ההלכה והרצה הרצאה מוסרית על ענייני החסד, צדקה, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, ביקור חולים, יושר במסחר, יחסי עובד ומעביד וכיוצא באלה. "עולם חסד ייבנה" – ואכן סובר "החפץ חיים", כי החסד הוא יסודה של הבריאה, חוט השדרה של הסדר החברתי.

"החפץ חיים" חי חיי דוחק, והיה בכל הליכותיו מופת של צניעות וענווה, אדם אשר רחק מן הפרסום, אך בשל תורתו וייחודו נתפרסם שמו מקצה העולם היהודי ועד קצהו, ואף-על-פי שלא שימש ברבנות, הוכתר כרבן של כל ישראל.

שמו של "החפץ חיים", איש ליטא, הגיע אף לארצות המזרח, תופעה לא נפוצה באותם ימים. הנה תשובתו-מכתבו לאבי מורי, הראשון לציון, הרב הראשי לישראל, הרב יצחק נסים זצ"ל, בעת היותו אברך בעיר בגדד: "אל כבוד הרב, המאור הגדול, עדין לגאון ותפארת, ירא אלוהים באמת וכו' וכו', כבוד קדושת שם תורתו, מורנו הרב יצחק נסים, נרו יאיר. ידידי, על דבר שכתב כבוד תורתו אודות נתינת הסכמה על חידושי, עיינתי קצת בהם וראיתי שרב כוחו באורייתא בחריפות ובקיאות, ומכל מקום על נתינת הסכמות מונע אני מזה, שאם אנוכי תוקע לעצמי זה לא יישאר לי פנאי אף להתפלל כי יבואו אלי מכתבים שונים מכל המקומות ואין לי רשות בזה כי ברוך השם הגעתי לגבורות, וכוחותי חלשים. והשם הטוב יברך את כבוד תורתו בחיים ושלו, ויזכה להפיץ מעיינותיו חוצה, ויזכה להגדיל תורה ולהאדירה כחפצו וכחפץ ידידו. ישראל מאיר הכהן מראדין".

"החפץ חיים" היה גדול בפשטות, ומעייניו היו נתונים לאדם הפשוט. בשביל האדם הפשוט הוא כתב את ספריו, ולא בעבור יחידי סגולה, כדי להתהדר בתורתו. לכן, חיבוריו לא סבלו מפלפול וניסוחיו לא היו מפותלים. בלשון נאה וברורה מכבשונה של המציאות ביקש לטפל במלחמה הפנימית בנפש האדם, בין היצר הטוב לבין היצר הרע.

אדוני היושב ראש, ואם ישאל השואל, מה לה, לכנסת ישראל, ולמועד זה של מלאות 150 שנה להולדתו של "החפץ חיים", ומה הקשר לבית הזה עם "החפץ חיים"? אף אתה אמור לו: חוטאים אנו כולנו, לסיעותינו ולפלגותינו, לרבות אלה שיצרם הטוב היה צריך לגבור על יצרם הרע, חטאים של לשון הרע, ומעת לעת מהלכים רכיל ואיננו מתרחקים ממחלוקת. ביתנו עדיין אינו מגדלור המפיץ אור נהוגות על בית ישראל, ואין אנו משמשים מופת לרבים.

שואל אני את עצמי, לו דבקנו אך במעט מן המעט מן המידות האצורות בגנזי תורתו של "החפץ חיים", איזו כנסת היינו? איזו חברה היינו?

ושמא תהא זו שעת רצון לכולנו ליישר אורחותינו, לנהוג כבוד וסובלנות איש ברעהו, למען יהיה גדול הבית הזה.

המטרה של ימי התשובה

אדם מישראל מחשב חשבון נפשו בכל שנה בימי התשובה, על שום מה? האם כדי לפרט חטאי העבר או למען הבהיר לעצמו את דרכו לעתיד? תקופת השנה נותנת לאדם להכיר ולדעת מהו מצבו, שבלעדי כך הרי כל ימיו יהיה חי בספק ולא יוכל ללכת בטוחות לקראת העתיד. זוהי המטרה של ימי התשובה: לברר לעצמו מה פעלנו, מה עשינו טוב וישר, ומה קלקלנו ועוותנו. אם זכויותינו מרובות על חובותינו, או חלילה ההיפך מכך. מבלי שנכיר את עצמנו, מבלי שנתן דין וחשבון לנפשנו על פעולותינו במשך כל ימות השנה, תטושטש מהותנו ויתעוותו דרכינו, ואם נעשה זאת הלא נתחזק בעצמנו, נרבה את זכויותינו ונתקן את מהותנו. הנביא אמר: "ועמך כולם צדיקים" (ישעיה ס, כא). אין דרך הנביא להשתמש במליצה לשמה, או ללמד סנגוריה ללא יסוד. תורת ישראל מקיפה את כל שטחי החיים, לא רק מצוות שבין אדם למקום, אלא גם מצוות שבין אדם לחברו, ואפילו לעצמו ולמשפחתו. גם אותן המצוות בתחום המוסר הטבעי, המקיימן מקבל שכר-מצווה. על כן, אי אפשר שיהא אדם מישראל ריק מכל מצווה. המצוות באות ומזדמנות ליזו בדרך חייו והתנהגותו, בכל רגע ובכל שעה. הוא הדבר גם לחובות אחרים שהתורה מטילה עלינו, כגון מצוות יישובה של ארץ ישראל, לעובדה ולשומרה ולבנותה. על כן צריך אדם מישראל לא להיות מסופק במעשיו, אלא להכיר שיהדותו מחייבת אותו במצוות שהוא דש בהן בכל יום ועושה אותן, ומתוך כך אין לו לחשוש לחשב חשבון נפשו, שמתוך שיעשה זאת יצא בכל שנה חזק מאשתקד, וילך בטוחות לקראת העתיד. ולא זו בלבד: "כל ישראל ערבין זה בזה" (שבועות לט, א), חשבון הנפש שכלל ישראל עושה והרהורי תשובה שלו, מועילים גם לפרט. הכהן הגדול היה מכפר בעד כל עדת ישראל, ועיצומו של יום הכפורים מכפר עלינו. על כן למה יחשוש וירתע כשהדרך פתוחה בפניו?

תקופתנו היא תקופת התבגרות והתעצמות, התפתחות והתקדמות במדע, כשהזמן והמרחק מתקפלים ומצטמצמים, בזמן קצר נעשים דברים גדולים שוב אינו גדול. כשמכונה אחת עושה צורכי צבור גדול, הרי גם – והמרחק הגדול יכול שיהא – מעשיו של אדם הם עתה יחסיים. מעשה טוב ככל אשר הוא גדול מעשה רע קטן יכול שיהא גדול שבגדולים. הלא – קטן מן הקטנים, והיפוכו בימינו יכול אדם בפעולה אחת להשמיד אלפים ורבבות של נפשות, ופעולתו גדולה היא לאין שיעור באופן יחסי מתקופות אחרות. האנושות שנסתבכה בימינו בשינוי היחסיות, שמעשה האדם גדול מכל גודל יחסי לו ולאפשרויותיו, מן הדין שתתן אל ליבה לדקדק יותר במעשיה בדור זה מכל דור ודור. בהבדל הדק שבין הטוב לרע, שאין ביניהם אלא כחוט השערה בלבד, יהיו נתונים חיי אומות וארצות, ואוי לה לאנושות אם לא תעשה את חשבון נפשה מבחינה יחסית להישגי זמננו. הוא הדין לעמנו. אם עם ישראל היה תמיד ערב זה בזה, במובן רוחני ונפשי בעיקר, הרי בימינו הדבר אמור גם מבחינות כלכליות ואחרות. התלות של כל אחד מאתנו בחברו גדלה והולכת. ובאופן יחסי לכך צריכה להיות גם האחריות של כל אחד מאתנו לחברו. והדבר מחויב הטבע הוא בין אם נחפוץ בו ובין אם לא. שומה, איפוא, עלינו להסיר את המחיצות החוצצות בינינו, בין עדה לעדה ובין מפלגה למפלגה, גם אם יש בינינו הבדלי השקפות ודעות. עלינו ליצור רוח טובה והבנה בין כל חלקי האומה, שיותר מאשר יש בהם ניגודים עקרוניים יש בהם מלאכותיות ניכרת. חוסר המגע וההידברות יצרו את החיץ הזה, שלמעשה איננו קיים, אבל הוא גורם להתרחקות והתנכרות. אין לנו גורם מאחד ומקשר את העם על כל חלקיו ודעותיו כתורת ישראל וערכיה המקודשים, אשר שמרו על קיומנו באלפי שנות הגלות, וישמרו עלינו כל עוד עם ישראל קיים. ככל אשר נשתית את עקרונות חיינו על יסודות היהדות ומורשתנו הקדומה – הנצחית, כן יתמעטו הניגודים ויתקרבו אלה לאלה. אחד הדברים המעודדים המסתמנים כבר בדרכי חיינו הוא ההכרה, שהמבוכה הרוחנית והריקנות שנוצרה מתוך אשליה מערכים שנתרוקנו מתוכנם, מחייבות את העמקת ידיעת היהדות, אחיזה יותר מוגברת במסורת ישראל וקיום מצוותיה.

אולם כנגד החיוב יש גם שלילה. הדבר גורם גם להתרבות מעשי הפשע, השוד והרצח שפשו ונתרבו לצערנו בזמן האחרון. על מנהיגי העם ורועיו להשתדל לנצל את שעת הכושר הזו למטרה החיובית של הסברת קנייניה של היהדות והשרשתם באורחות – חייה של המדינה, למען ישוב העם וימלא את יעודו אשר חזו לו נביאי ישראל.

לקראת השנה החדשה הנני מאחל לכל בית ישראל בארץ ובתפוצות: שתהא השנה הבאה עלינו לטובה שנה ברוכה פורייה ודשנה, שנת גאולה וישועה, פדות לעמנו ולארצנו וקיבוץ גלויותינו, שנה שבה תתרענן הרוח, תתגלה האחדות וישוכן שלום בעולם.

הרב יצחק נסים

לדור ולדורות: מאמרים ונאומים, עמ' ח-י

תהא השנה הבאה עלינו לטובה - "שנת ירושלים"

ערב ראש השנה תשכ"ח

בחודשים האחרונים זכה דורנו לדבר שכל הדורות ציפו לו. עם כל תפילותינו ותקוותינו לא ידענו שקרוב היום הגדול לבוא, שבו ישתנה מצבו של עמנו מן הקצה אל הקצה בכל המובנים. הכל יודעים בגדולתם של הימים, והכל אינם תופשים אף קצה משמעותם. יותר משינוי במצבנו המדיני, מחייבים ימים אלה שינוי ערכים מהותי מבחינה רוחנית. **התשועה הגדולה שעשה לנו ה', אינה פחותה מנס תשועת ישראל בימי מרדכי ואסתר ובימי החשמונאים. לא היה יום גדול לישראל מאז החורבן, כמו היום שבו חזרה ירושלים לידי בניה.** לא היתה שמחה כזאת לאומה בכל מקומות פזורותיה. הלבבות נקשרו ועם ישראל שב והיה לגוי אחד. ברם, שחרורה של ירושלים אינו בניינה. מעולם לא היה זמן שמצוות העליה לארץ ויישובה ובנין ירושלים, היא כה גדולה כמו היום. אין בנין בית המקדש בלא בנין ירושלים, ובנין ירושלים בלי קיבוץ נדחי ישראל, שכך דרשו חכמים על הפסוק (תהלים קמז, ב): "בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס" - אימתי בונה ירושלים ה'? בזמן שנדחי ישראל יכנס (ברכות מט, א). נשתנו למעננו מערכות הטבע, זכינו לדברים שאין דעת אנוש מסוגלת לכלכלם. כלום חלילה נקבל כל זאת ונבעט בהם? משום כך האחריות עתה היא גדולה וכבדה על כל יהודי ויהודי, ואין צורך לאמר על מנהיגי העם. זכות היא לכל יהודי ויהודי שחי בתקופה זו לעלות ולחזות בעינינו בעצמתו - של הנס, לספוג מן הקדושה בסמיכות זמן למעשה ובסמיכות למקום המקדש ליד "הכותל המערבי" שלא זזה ממנו שכינה. עתה מתנערת השכינה מעפרה בזכות אותם חיילי ישראל אשר ביקשו, בשמחה ובמסירות שאין דומים להם, להקריב עצמם על גאולת שלמות ארצנו. העם אשר בכל הדורות התפלל על בנין ירושלים, כשהגיעה שעת הרצון והגאולה, עלה יעלה לציון בית-חינו, לנחול את הארץ וליישבה. ואלה אשר סיבות שונות מעכבות אותם מלעשות זאת עתה, יעלו לבקר בהמוני המוניהם להיטהר בקדושת המקום ולחונן עפרות ציון וירושלים.

זעקת אלפיים שנה שבקעה מקולות המוני בית-ישראל לשוב לירושלים תהא טבועה בחותם דם ליבו של כל אחד ואחד בדור הזה, והשנה הראשונה לאחר גאולת ירושלים, תהא "שנת ירושלים", בל ייעדר איש ממקום קודשינו, למען נהיה ראויים לגאולה השלמה, ולחזות בבוא לציון גואל מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך. וכל יהודי אשר ברכו ה' בפרנסה בכבוד, ראוי שיתן ידו גם לחיזוקה וביצורה הכלכלי של מדינתנו ע"י רכישת "אגרות מלוה הפיתוח" של מדינת ישראל. אם בכל שנה ושנה עשה זאת, הרי בשנה הבעל"ט ראוי שכה יעשה וכה יוסיף, שהרי גדלו ורבו שטחי המדינה ולכן גם צרכיה.

לקראת השנה החדשה אני מאחל לבית ישראל בכל מקומות פזוריהם: שתהא השנה הבאה עלינו לטובה, שנת תשובת ישראל לאלהיו, ושנת שיבת ישראל לארצו. שנה בה תגיע שעתם של שאר חזונות נביאי ישראל.

הרב יצחק נסים

לדור ולדורות: מאמרים ונאומים, עמ' לד-לה